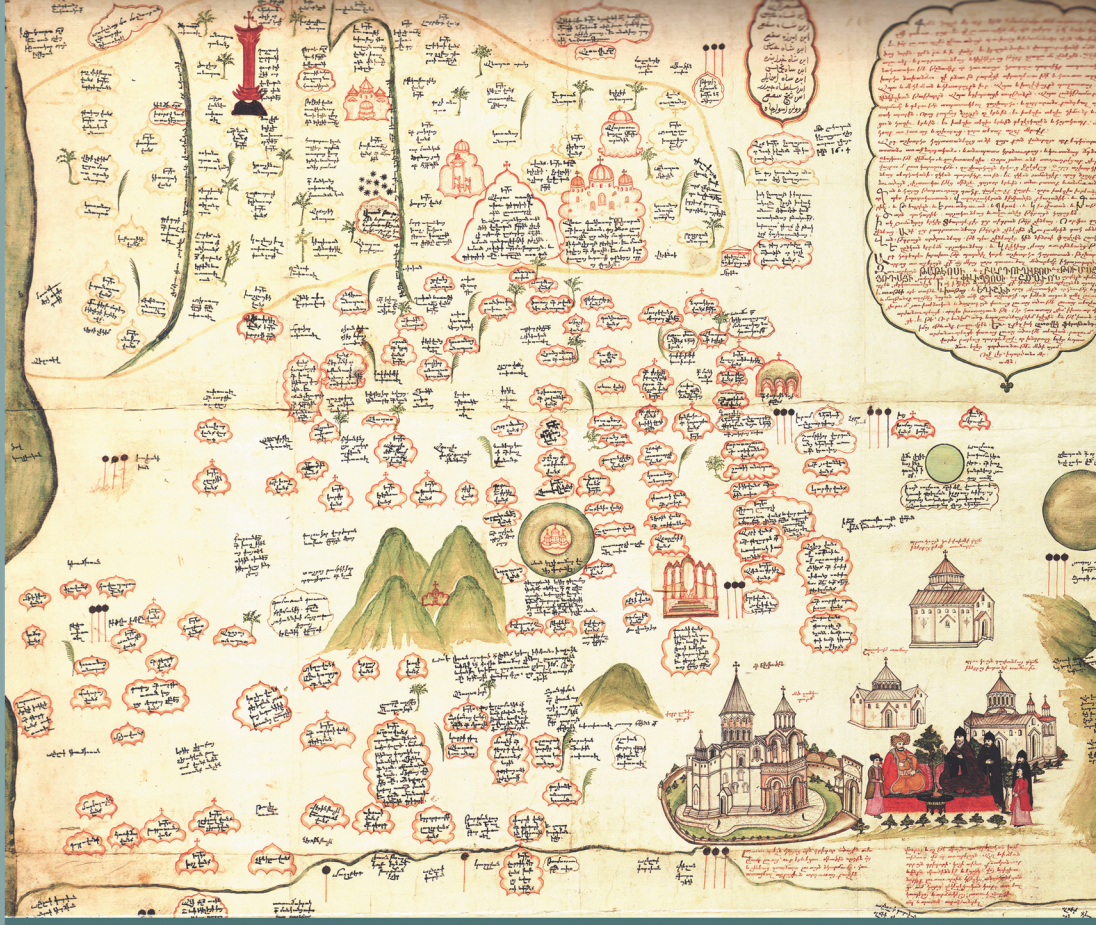

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

НАІА-4

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ХАИА-4

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2021

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2021

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ - 4

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

ԵՐԵՒԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2021

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5
Հ 720

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Published by decision of the Scientific Council of the Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA

Խմբագրական խորհուրդ
Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան, Ջուստո Թրաինա, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տօնապետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board
Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan, Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝
Սուրեն Հոբոսյան, Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Տորք Դալալյան

Հ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ – 4 / ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2021. – 272 էջ:

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 4-րդ հատորն ընդգրկում է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի հետազոտողների գիտական հոդվածներ, որոնք գրվել են միջգիտակարգային, դաշտային և տեքստաբանական ուսումնասիրությունների հիման վրա, իսկ վերջին բաժնի հոդվածները նվիրված են բանագիտության և ազգագրության պատմությանը:ւ

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5

ISBN 978-9939-886-13-8

© ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2021

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 7

Լևոն Աբրահամյան
Թամանյանի ժողտունը. առասպելաբանություն,
գաղափարախոսություն, ճարտարապետություն 8

Արսեն Բոբոխյան
Կաթքար-վիշապաքար. Երվանդ Լալայանից հարյուր տարի անց 20

Լիլիթ Սիմոնյան
Արևելյան Հայաստանի սրբավայրերը 17-րդ դ. վերջին.
ըստ Երեմիա Քյոմյուրճյանի քարտեզի և Թովմա Վանանդեցու
«Բան չափեալ ’ի սրբազան տեղիս աշխարհին հայոց»-ի 36

Տորք Դալալյան
Նվագարանների առաջացումն ու գործառնությունը
ըստ Վարդան Այգեկցու և Հովհաննես Պլուզի հաղորդած ավանդազրույցի 48

II. ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 61

Յակոբ Զոլաքեան
Անտիոքի հայաբնակ շրջաններու տոհմիկ նուագարանները 62

Հարություն Մարության
Արհեստագործական որոշ ավանդույթների վերափոխումը Տավուշում
(ըստ Իջևան և Դիլիջան քաղաքների նյութերի) 75

Արգամ Երանոսյան
Հայոց տոհմածառերի ազգագրական ուսումնասիրություն.
հիշողություն և սերունդների տեսողական խոսույթ 85

Հասմիկ Հարությունյան
Կաթը և կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բժշկության մեջ 93

Անժելա Ամիրիանյան
Վայրի բույսերի թթուները Լոռիում և Տավուշում
(ըստ դաշտային ազգագրական նյութերի) 104

Գարեգին Գրիգորյան
Փոխօգնության տարրերը Տավուշի սահմանամերձ գյուղերում 114

Թորգոմ Աղանյան
Մշակութային ավանդույթների պահպանման և մշակութային էկոլոգիայի
խնդիրները ետաղետյան Գյումրիում 123

Գոհար Սրբեփանյան
Բացառապես կրծքով կերակրման վեցամսյակը՝ որպես
մոր և մանկան կյանքի անցումային փուլ 131

Յուլիա Անտոնյան
«Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա».
խաչքավորի ինստիտուտը ժամանակակից Հայաստանում 142

Լուսինե Ղոնջյան
Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի
արդի վիճակը ըստ 2008–2015 թթ. դաշտային դիտարկումների 154

III. ՏԵՔՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 165

Միրանույշ Առաքելյան
Անեծքը և օրհնանքը Ստեփանոս Օրբելյանի
«Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկում 166

Արմեն Ծ. Սարգսյան
Թաղման ժողովրդական ծիսակարգային տարրերի
արտացոլումը հայկական անեկդոտներում 177

Մարինե Խեմչյան
Աստծո միջամտության դրվագը հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեներում 187

Гоар Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 209

Սերգեյ Վարդանյան
Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառի և բանահյուսության
ուսումնասիրության պատմությունից 210

Թամար Հայրապետյան
Հովսեփ Օրբելու բանահավաքչական և բանագիտական գործունեությունը 229

Վարդիթեր Մադաթյան
«Ազգ» հասկացությունը հանրային մարմինների շարքում.
«ազգի», ազգակցական կապերի դրսևորումներ Տավուշում (19–20-րդ դդ.) 241

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ 257

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 265

II

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Յուլիա Անտոնյան, *պ.գ.թ.*
ԵՊՀ

«ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԽԱՉՔԱՎՈՐՆԵՐԻ ՊԱԿԱՍ ՉԿԱ». ԽԱՉՔԱՎՈՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հոդվածը ազգագրական ակնարկ է՝ ժամանակակից Հայաստանում խաչքավորի պաշտոնի սոցիալական գործառույթների ու դերակատարման փոխակերպումների մասին[1]: Նախախորհրդային և խորհրդային ժամանակների խաչքավորի կերպարը վերականգնվում է որպես համայնքից հարգված մարդու ներգրավում՝ Քրիստոսի մկրտության ծեսի մեջ, և որպես պատվո նշան: Ետխորհրդային ժամանակներում այն ստանում է ավելի ընդլայնված գործառույթներ: Խաչքավորը դառնում է եկեղեցական ծեսերի ու եկեղեցական տնտեսական կյանքի կարևոր աշխարհիկ մասնակից, որի գործառույթները ծավալվում են ներկայացուցչական ու տնտեսական բնագավառներում: Բացի այդ, թուլանում է խաչքավորի կապը Քրիստոսի մկրտության ծեսի հետ, և սրան հակառակ՝ աճում է նրա ներկայությունը կրոնական ոլորտին առնչվող համայնքային այլ նախաձեռնություններում: Խաչքավորի պաշտոնը ձեռք է բերում տնտեսական և քաղաքական իշխանություն ունեցող մարդկանց լեգիտիմացման և բարոյականացման հիմնական մեխանիզմի իմաստավորում:

Հիմնաբառեր՝ խաչքավոր, եկեղեցի, մկրտություն, Ջրօրհնեք, բարեգործություն, իշխանություն, բարոյականություն:

Ներածություն

Ետխորհրդային կրոնի և կրոնականության վերադարձը կարելի է «վերադարձ» կոչել միայն չակերտներում՝ այդ բառի մեջ ներդնելով բոլորովին այլ իմաստ: Արդյո՞ք մի քանի տասնյակ տարիների ընթացքում զգալիորեն վերափոխված կամ դադար առած երևույթները «վերադառնում են» նախկին տեսքով և իմաստավորմամբ: Թե՞ իրականում գործ ունենք նորովի հորինված երևույթների հետ, որոնք պարզապես ունեն նախկին ավանդույթից ժառանգած անվանումը, ձևը և որոշակի *պրակտիկա*ներ:

Ետաշխարհիկ կրոնականությունը ենթադրում է ոչ միայն նոր ձևեր և նոր իմաստներ, այլև աշխարհիկ հանրության մեջ ձևավորված սոցիալական որոշ դերերի և գործառույթների տեղափոխում դեպի կրոնականացված միջավայր:

Եթե Գուգլ որոնման համակարգում գրենք *խաչքավոր* բառը, ապա փնտրտուքը կբերի հոդվածների բազմություն, որոնց վերնագրերում կհայտնվեն ժամանակակից քաղաքական, վարչական կամ տնտեսական դաշտի կարևոր անձանց մեծամասնության անունները: Նրանք բոլորն էլ, ինչպես պարզվում է, որևէ եկեղեցու խաչքավորներ են. ընդ որում, որքան ավելի հնչեղ է անունը քաղաքական կամ տնտեսական տեսակետից՝ այնքան ավելի բարձր կարգավիճակի եկեղեցու հետ է կապված:

1 Հոդվածի համար հիմք հանդիսացած դաշտային նյութերը հավաքագրվել են 2010–2018 թթ.:

Եկեղեցական տոնախմբությունների մասին պատմող լրագրական հոդվածները նույնպես պարտադիր նշում են *խաչքավոր*ի ներկայությունը ծեսի և դրան հաջորդող տոնական միջոցառումների ընթացքում, ինչպես, օրինակ՝ «[*Զատկի*] *Ս. Պապարագին ներկա էին ՀՀ Վայոց-ձորի մարզպետ Հարություն Սարգսյանը, եկեղեցու այս տարվա խաչքավոր Հրաչ Մանուչարյանը և բազմաթիվ հավատացյալներ*»: Տեսնում ենք, որ *խաչքավոր*ն ընկալվում է որպես շատ կարևոր անձնավորություն, որի անունը սերտորեն կապված է տվյալ եկեղեցու գործունեությանը:

Վերջին տարիներին՝ եկեղեցիների խաչքավորների ցանկը գնալով ընդգրկում է բազմաթիվ հայտնի անուններ, իսկ խաչքավորների հետ կապված տարբեր իրադարձություններն ավելի ու ավելի ակտիվ են լուսաբանվում զլմներում: Թերևս, հենց այդ հանգամանքը գրավեց գիտական հետաքրքրությունս, քանի որ նման կարևորությունը պիտի ունենա իր սոցիալական և մշակութային բացատրությունը: Իհարկե, առաջին մղումն էր՝ փորձել հասկանալ, թե ի՞նչ է խաչքավորն իրենից ներկայացրել ավանդաբար, այսինքն՝ նախախորհրդային, խորհրդային ժամանակներում և, թերևս, նաև Սփյուռքում, որտեղ նրա ավանդական կիրառումն ու իմաստը ենթադրաբար խարխլված չպետք է լիներ խորհրդային մոդեռնության բռնի ներարկմամբ:

Խաչքավորը գրավոր աղբյուրներում

Առաջին զարմանքս այն էր, որ եկեղեցական ծեսերին և ծիսակարգին անդրադարձող դասական և անգամ ավելի նոր աշխատություններում չկա որևէ տեղեկություն այդ աշխարհիկ կերպարի մասին: Այսպես, Մաղաքիա Օրմանյանի թե՛ «Ծիսական բառարանում», թե՛ «Հայկական եկեղեցի» ակնարկում, թե՛ այլ աշխատություններում խաչքավորի մասին մեկ բառ անգամ չկա[2]: Ա. Դիլանյանի՝ տերունական տոներին վերաբերող աշխատության մեջ կա Քրիստոսի մկրտության ծեսի խիստ մանրամասն, ծիսական տեքստերով համեմված նկարագրությունը, սակայն որևէ հիշատակում չկա *խաչքավոր*ի մասին[3]: *Խաչքավոր*ի մասին որևէ հիշատակում չկա նաև «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարանում (2002): Իսկ Արտակ արք. Մանուկյանը (1931–1999) «Հայ եկեղեցու տոները» աշխատության մեջ (1999) խաչքավորին վերագրում է «օրթոդոքս» (ուղղափառ) ծագում, այսինքն՝ ինչպես բացատրում է հեղինակը՝ դա ռուսների ու հույների եկեղեցիներին բնորոշ մի սովորույթ է, և խոսք անգամ չկա հայկական միջավայրում դրա կենցաղավարման մասին[4]:

Ազգագրական աղբյուրները մի փոքր պարզաբանեցին իրավիճակը, թեև նախախորհրդային ժամանակահատվածի վերաբերյալ՝ զարմանալիորեն քիչ նյութ հնարավոր եղավ գտնել: Խաչքավորի մասին հիշատակումներ են հանդիպում միայն Երվանդ Լալայանի մի քանի ակնարկներում, մասնավորա-

2 Օրմանյան 1979; Орманян 2006, 235.

3 Դիլանյան 2001:

4 Մանուկյան 1999, 48:

պես՝ Բորչալու գավառին վերաբերող հատվածում. «*հանդիսավոր թափորով գնում են մոտակա գետի ափը և այնտեղ խաչը ջուրը ձգում, իսկ շատերում այս ծեսը կատարում են եկեղեցու մեջ՝ սեղանի վրա ջրով լի մի կաթսա դնելով: Քավոր լինողը պարտավոր է հօգուտ եկեղեցու մի բան նվիրել*»[5]: Վարանդայում (Արցախ) խաչքավորի պաշտոնը եկեղեցում հրապարակավ դրվում էր աճուրդի և հաղթում էր նա, «որը ամենից ավելի է վճարում»[6]:

Խաչքավորի ընտրման մրցութային տարբերակը գոյություն է ունեցել նաև հայ կաթոլիկների մեջ: Ինչպես գրում է Ա. Պետրոսյանը՝ «Шестого января каждого года эштинцы устраивают праздник «*Хач» (крест). Отслужив богослужение в церкви, священник с толпами людей движется к естественному водоему («гол») и несет в руках деревянный крест. По прибытии крест закидывается далеко на середину озера. Дальнейший ход событий заключается в том, чтобы нашедшиеся смельчаки доплыли до хача и извлекли его из воды. Успевший первым доплыть с хачем от берега получал титул «хач-кавора» и одарялся присутствующими людьми денежными вознаграждениями*»[7]:

Ի դեպ, այդ ծեսը մինչ այսօր կատարվում է ջավախահայերի մեջ, այդ թվում՝ վերոնշյալ Հեշտիա գյուղում[8]: Հավանաբար նման ծեսի մասին է վկայում 19-րդ դարավերջին Սյունիքում Ե. Լալայանի գրանցած նյութը. «*Խաչը ջուրը ձգելու ժամանակ <…> ձիավորները մտնում են գետի մեջ և հետո գալիս ճանապարհը կտրում ու հարուստներից նվերներ պահանջում, որ հետո քեֆ անեն*», թեև այստեղ խաչքավորի մասին հիշատակում չկա:

Խաչքավորի մասին հետաքրքիր տեղեկություններ կարելի է գտնել նաև Պերճ Պռոշյանի «Սոս և Վարդիթեր» վեպում, որտեղ գլխավոր հերոս՝ երիտասարդ Սոսը, իր սիրելիի սիրտը շահելու համար, փողով (երեք մանեթով) գնում է ջրից խաչն ընդունելու իրավունքը՝ առաջինը վճարելու պատրաստակամություն հայտնելով, ինչի համար քահանան գովում ու մեծարում է Սոսին ամբողջ համայնքի ներկայությամբ: Ծեսից հետո տերտերները և գյուղի պատվավոր մարդիկ գնում են Սոսի տունը հաց ուտելու: Որքան հասկանալի է՝ դրանով և ավարտվում են Սոսի խաչքավորության պարտականությունները[9]:

Խաչքավորը Սփյուռքում

Ավանդական սփյուռքի մասին որոշակի տեղեկություններ ձեռք բերելու հարցում ինձ օգնեցին իմ գործընկերները և ընկերները: Հարցվողներից շատերը *խաչքավոր*ի մասին կամ շատ հպանցիկ պատկերացում ունեին, կամ ընդհանրապես չգիտեին և ինձ օգնելու համար պետք է դիմեին հոգևորականներին կամ այլ՝ ավելի բանիմաց մարդկանց:

5 Լալայան 2004, 241:

6 Լալայան 1988, 194:

7 Петросян 2009.

8 Ծեսի սիրողական նկարահանումը տեսել ենք ֆեյսբուքում:

9 Պռոշյան 1982, 542–543:

Պոլսահայ սոցիոլոգ Մոնիկա Մանիշակի միջնորդությամբ[10]՝ պոլսահայերի միջավայրում խաչքավորի դերի մասին որոշակի նյութեր հաղորդեց Ստամբուլի հայ եկեղեցիներից մեկի քահանան, ով խնդրեց չհրապարակել իր անունը: Իր պատմածով՝ ավանդաբար այդ դերը տղա-երեխա էր կատարում, որին ընտրում էր ինքը՝ քահանան, պատահաբար՝ առանց որևէ հատուկ չափանիշների: Սակայն վերջերս, մանչուկի փոխարեն, նա աշխատում էր ընտրել երիտասարդ տղամարդու, ով որոշակի առումներով կարող է մարմնավորել տարվա խորհուրդը: Օրինակ՝ այս տարի ընտրել է երիտասարդ ընտանիքի հորը, ով ամբողջ տարվա ընթացքում ամեն շաբաթ հաճախել է Պատարագը: Քահանան հավելեց նաև, որ սովորաբար Սփյուռքում որպես *խաչքավոր* ընտրում են տղամարդկանց, որոնք եկեղեցուն նվիրատվություն կամ բարեգործություն են անում:

Մեկ այլ պատմասացի տեղեկությամբ (ԱՄՆ քաղաքացի՝ ծագումով լիբանանահայ)՝ ինքը *խաչքավոր* եղել է, սակայն թե ինչ չափանիշներով են իրեն ընտրել, նա տեղյակ չէր:

Խաչքավորը խորհրդային տարիներին

Խաչքավորի կերպարը գոյություն ուներ խորհրդային իշխանության վաղ տարիներին, ինչի մասին հիշատակվում է Ս. Մկրտչյանի՝ հայոց տոնածիսական մշակույթին վերաբերող ազգագրական հետազոտության մեջ[11]: Հրազդանի, Ախուրյանի, Ապարանի, Արագածի շրջաններում գրանցած նրա դաշտային նյութերը վկայում են, որ «*չնայած հալածանքներին, մասամբ պահպանվել էր նաև Զրօրհնեքի ծեսը՝ շքեղ զգեստավորված եկեղեցու հոգևոր սպասավորների թափորով, բուրվառով, խաչվառով, շարականներով, մեռոնը ջրի մեջ կաթեցնելով և խաչը ջուրը գցելու արարողություններով: Խաչը ջրից հանողը, որն ստանում էր խաչի քավոր տիտղոսը, դառնում էր տվյալ բնակավայրի հարգված մարդկանցից: Խաչը հանելու թույլտվության համար նախօրոք պետք է որևէ նվեր կամ դրամ տրվեր քահանային, իսկ արարողությունից հետո խնջույք կազմակերպվեր՝ հրավիրելով մերձավորներին ու պատվավոր մարդկանց: Ավելի ուշ խորհրդային ժամանակներում այդ կերպարը հետզհետե դուրս էր մղվում կրոնական առօրեականությունից*»[12]:

Ներկայացված ոչ շատ հարուստ նյութերից, կարծում եմ, այնուամենայնիվ կարելի է որոշակի եզրակացություններ անել: Ենթադրելի է, որ նկարագրված միջավայրերում խաչքավորը հիմնականում սիմվոլիկ մի պաշտոն էր, որը ծիսական խորհրդի մեջ որևէ կարևոր նշանակություն չուներ, և որի մասնակցությունը սահմանափակվում էր Քրիստոսի մկրտության օրով: Երեխա, մրցույթում հաղթող երիտասարդ, բարեպաշտ ընտանիքի տեր և, վերջապես,

10 Իմ խորին շնորհակալությունն եմ հայտնում Մոնիկա Մանիշակին՝ ցուցաբերած օժանդակության համար:

11 Մկտչյան 2016, 166:

12 Այդ մասին զրուցել ենք ազգագրագետ Սամվել Մկրտչյանի հետ. նա հաստատել է իմ պատկերացումները ուշ խորհրդային շրջանի մասին, որոնք բխում էին իմ դաշտային հարցումներից: Խորհրդային վերջին սերունդներին պատկանող մարդիկ պարզապես չէին հիշում, որ նման բան լիներ իրենց բնակավայրերում:

աճուրդում այս «պաշտոնը» գնած մեկը պարզապես հնարավորություն էր ստանում՝ սրբազան ծեսի մաս կազմելու, և դա ընկալվում էր որպես *սիմվոլիկ* արտոնություն, որի համար՝ այն ձեռքբերողը «շնորհակալություն» էր հայտնում եկեղեցուն՝ նվիրատվության տեսքով:

Խաչքավորի ինստիտուտի մեկնաբանությունները

Ժամանակակից Հայաստանում խաչքավորի կերպարը, պահպանելով իր *պրեսպիժ*ային փոխանակման բնույթը, ակնհայտորեն ձեռք է բերել նոր իմաստներ ու սոցիալական ավելի նշանակալից դերակատարում:

Արարատյան թեմի պաշտոնական qahana.am կայքը մանրամասնորեն ներկայացնում է խաչքավորի դերը և գործառույթները՝ որպես օրինակ բերելով Եռաբլուրի Սրբոց Վարդանանց նահատակաց եկեղեցու խաչքավոր Արշակ Արշակյանին: Մասնավորապես, ինքը՝ խաչքավորը, նշում է, որ «*Խաչի քավոր լինելը հեպաքրքիր պատասխանատվություն է: Դա նույնն է, ինչ ծնող լինելը: Երեխաներից ամեն մեկը մի կարիք ունի, իսկ դու պետք է խնամես նրան, հոգ տանես: Խաչի քավոր լինելն էլ այդպիսի մի բան է*»[13]:

Կայքի խմբագիրները հավելում են, որ «*խաչքավորները պարտավորվում են մի ամբողջ տարի լինել հոգևոր հովվի կողքին և կյանքի կոչել նրա կողմից նախաձեռնած յուրաքանչյուր եկեղեցաշեն ծրագիր: Եթե տարվա խաչքավորը իսկապես հաստատուն մնա իր կարգի մեջ, մի ողջ տարի Աստված կլինի նրա հովանավորը, և հաջողությունները մշտապես կփայլեն նրա բոլոր բարի նախաձեռնություններում*»[14]:

Վերոնշյալ երկու մեկնաբանություններն ակնհայտորեն տարբերվում են միմյանցից: Եթե առաջինում շեշտվում է խաչքավորի բարձր, պատվավոր, «ծնողի» կարգավիճակը, ինչը թերևս ենթադրում է նաև որոշակի արտոնություններ, ապա խմբագրականի տեքստը խաչքավորին իջեցնում է քահանայի կամավոր օգնականի և հովանավորի կարգավիճակի՝ փոխարենը խոստանալով Աստծո հովանավորությունը: Այդ ընկալումների տարբերությունն, անշուշտ, պարզաբանումներ է պահանջում:

Թեև ամեն գործող եկեղեցի ունի իր խաչքավորը, տարբեր համայնքներում խաչքավորի գործառութների շրջանակը տարբեր կերպ է սահմանվում: Այսպես, որոշ տեղեկատուներ խաչքավորին նկարագրելիս հաճախակի շեշտում են նրա պատվով, հարգված, օրինակելի մարդ, ժողովրդի ներկայացուցչական կերպար լինելու հատկությունը. «*Խաչքավորությունը շատ կարևոր ինստիտուտ է, ժողովրդի հավաքական ներկայությունն է*»[15], «*Խաչքավոր լինելը պատիվ, հարգանք է, կլոր տարի պիտի ամեն մի պատարագին մասնակցի, խաչը առաջինը համբուրի, ոչ թե միայն փող տա: Եկեղեցու խորհուրդը պահողն ա, եկեղեցին բիզնես տեղը չի*»[16]: «*Մայր Տաճարի խաչքավոր լինելը մեծ*

13 http://www.qahana.am/am/news/show/885735279

14 http://www.qahana.am/am/news/show/885735279

15 Հայր Վռամ, ք. Վանաձոր:

16 Մոմավանառ Թամարա, Տաշիրի կաթողիկե եկեղեցի:

պատիվ է: Տարին ինձ համար առանձնահատուկ կլինի խաչքավորի՝ իմ սրանձնած մեծ ու պատվավոր պարտավորությունների կատարմամբ», – նշում է խաչքավոր գնդապետ Ջ. Հարությունյանը[17]:

Սակայն այլ տեղեկատուներ ավելի գործնական մոտեցում ունեն խաչքավորի գործառույթների ու կերպարի իմաստի հանդեպ: Տաշիրի առաքելական եկեղեցու մոմավաճառն, օրինակ, հստակեցնում է. «*Խաչքավորը հիմնականում հոգաբարձու է, նյութական օգնություն է տալիս: Կարա պատարագին մասնակցի, աղոթի, մի շարք ծրագրեր է ֆինանսավորում, ուխտագնացություններ, եկեղեցու վերանորոգում, երաժշտության հարցեր է լուծում*»:

Խաչքավորի կերպարն, այսպիսով, գաղափարախոսական դաշտում պետք է միավորի ներկայացուցչական, հովանավորչական և որոշակի հանրային արժեքների մարմնավորման իմաստները: Գործնական դաշտում դա նշանակում է, որ խաչքավորը դառնում է եկեղեցու մեկ տարվա պաշտոնական հովանավորը և բոլոր կարևոր միջոցառումների մասնակիցն ու շատ հաճախ՝ ֆինանսավորողը: Առանձին դեպքերում մեկամյա պաշտոնը վերածվում է բազմամյայի, ընդ որում այդ պաշտոնը գրավում է համայնքի այն ներկայացուցիչը, որն ունի թե՛ համապատասխան նյութական միջոցներ, թե՛ իշխանություն ու ազդեցություն: Այսպես, Վանաձորի Ս. Աստվածածին եկեղեցու բազմամյա խաչքավորը քաղաքապետն է, ու նման օրինակներ կարելի է շատ գտնել:

Ո՛վ և ինչպե՛ս է դառնում խաչքավոր

Բավական հաճախակի կրկնվող պատասխանն է՝ տեղական վարչական իշխանության ներկայացուցիչները, գյուղապետերն ու քաղաքապետերը. «*Խաչքավորը քաղաքապետն ա: Էն որ քաղաքապետն ա, դրա համար էլ խաչքավոր ա*»:

Մեկ այլ տարբերակով՝ խաչքավոր դառնում են կենտրոնական իշխանության ներկայացուցիչները՝ հատկապես այն դեպքերում, երբ նրանց ծննդավայրի մասին է խոսքը, կամ՝ որևէ կարևոր եկեղեցու: Այսպես, Ախթալայի 2016 թ. խաչքավորն էր ծնունդով այդտեղից՝ Ազգային ժողովի փոխնախագահ Էդուարդ Շարմազանովը[18], իսկ 2015 թ. Արարատյան թեմի՝ Երևանի Ս. Սարգիս եկեղեցու խաչքավոր է դարձել պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանը[19]:

Հաջորդ շատ ընդունված տարբերակն է՝ խաչքավոր ընտրել խոշոր գործարարներին, որոնք պարտադիր չէ, որ բնակվեն համայնքում, բայց ծնունդով այդ բնակավայրից պետք է լինեն («*պիտի տեղացի լինի*»): Այսպես, Վանաձորի նորակառույց Ս. Սարգիս եկեղեցու 2015 թ. խաչքավորը ծագումով տեղացի մի գործարար է, որը, սակայն, քաղաքում չի բնակվում: Երևանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու 2017 թ. խաչքավորը նույնպես հարուստ գործարար է, որը երևանցի է, բայց

17 Ջ. Հարությունյան, Ստեփանակերտի Սուրբ Հակոբ եկեղեցու խաչքավոր:

18 Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա. Էդուարդ Շարմազանովն էլ իր ծննդավայրում դարձավ խաչքավոր, տես http://shamshyan.com/hy/article/2017/01/06/1055419:

19 Արարատյան Հայրապետության թեմի ջրօրհնեքի խաչքավոր է դարձել Սեյրան Օհանյանը, տես http://armlur.am/288018/

Հայաստանում չի բնակվում: Սպիտակի Ս. Հարություն եկեղեցու 2015 թ. խաչքավորը «*սպիտակցի տղա է, Երևանից ապրանք է բերում, ցրում խանութները*»:

Գործարար կամ վարչակազմի անդամ լինելը՝ նշանակում է եկեղեցու հովանավորության համար անհրաժեշտ ֆինանսական ու սոցիալական կապիտալին տիրել, ինչը խաչքավորի ընտրման համար դառնում է կարևորագույն չափանիշ: Իհարկե, լինում են խաչքավորի այլ տարբերակներ. օրինակ՝ Տաշիրի կաթողիկե եկեղեցու 2015 թ. խաչքավորը հայտնի քանդակագործ էր: Սակայն, ինչպես նշեց նրա մասին պատմող տեղեկատուն՝ «*աղքատ է խաչքավորը՝ աղքատի եկեղեցի է*»: Հարուստ-աղքատ դիքոտոմիան, փաստորեն, տեղեկատուի շուրթերում՝ ամենակարևորներից է խաչքավորի բնութագրման մեջ:

Բացի քաղաքական ու վարչական ոլորտը ներկայացնող անհատներից՝ խաչքավորներ կարող են լինել նաև ուժային ոլորտից՝ տարբեր կարգի և կարգավիճակի բանակայիններ: Առանձին դեպքերում խաչքավորի դերում սկսել են հայտնվել նաև *շոու-բիզնեսի* ներկայացուցիչները[20]: Հայտնի դեմքերի աճող ներգրավվածությունն այդ դերակատարման մեջ՝ վկայում է խաչքավորի մեջ մարմնավորված «պատվի» և «հարգանքի» *կոնցեպտ*ների նկատմամբ բարձր պահանջարկի մասին:

Խաչքավորի ընտրության բուն գործընթացն ընթանում է տարբեր կերպ. եկեղեցին ինքը կարող է մոտենալ թեկնածուին՝ խաչքավոր դառնալու առաջարկով, սակայն ավելի հաճախ ինքը՝ ապագա խաչքավորն, իր նախաձեռնությամբ դիմում է եկեղեցի՝ իրեն այդ պաշտոնը վստահելու հավակնությամբ, ինչը նույնպես հիմք է տալիս մտածելու, որ խաչքավորի դերը իրականում կարևոր սոցիալական կապիտալ է. «*Խաչքավոր դառնալու համար մի քիչ խելքի մոտ մարդիկ իրենք են գալիս, դիմում*»: Այդ նախաձեռնությունը կարող է սկսվել կոնկրետ օգնության ծրագրերից՝ «*Այդ մարդը եկել, տեսել է, որ հովվատունը վատ վիճակում է, վերանորոգեց, եկեղեցին ամրացրել է*»:

Խաչքավորի պարտականությունները

Խաչքավորի նյութական պարտականությունները հաճախ բավական լուրջ են, նրանցից շատերը պարտավորվում են իրականացնել ոչ պակաս՝ քան եկեղեցու վերանորոգումը, ֆինանսավորել եկեղեցական տարբեր միջոցառումները, փակել եկեղեցական տոների հետ կապված ծախսերը, նաև առանձին դեպքերում՝ քահանայի անձնական ծախսերը:

Հետևյալ դրվագը լուսաբանում է խաչքավորի ընթացիկ գործունեությունը: 2017 թ. Ավագ Չորեքշաբթի օրը Երևանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում երիտասարդաց միության ուժերով հաջորդ օրվա՝ *կարագի օրհնության* ծեսին էին պատրաստվում: Պատրաստության էությունն էր՝ մի քանի տասնյակ կիլոգրամ կարագ փոքր քառակուսիների կտրատել և դրանք փաթեթավորել: Այդ կարագը, որը պիտի օրհնվեր ու բաժանվեր չունևորներին ու ծեսի մասնակից-

20 «*Երգիչ Արամեն երեկ Սուրբ Ծննդյան պատարագի ժամանակ խաչքավոր է եղել: Այդ մասին երգիչը տեղեկացրել է իր ֆեյսբուքյան էջում եւ տեղադրել տեսանյութ՝ այն մակագրելով այսպես. «Այսօր Սաղմոսավանքում ջրօրհնեքի պատարագին պատիվ ունեցա լինելու այս տարվա խաչքավորը: Քրիստոս ծնվեց և հայտնվեց, մեզ և ձեզ մեծ ավետիս»*», տես http://www.iravunk.com/news/19665:

ներին, գնվել էր եկեղեցու այդ տարվա խաչքավորի՝ Հոլանդիայում ապրող հարուստ գործարարի միջոցներով: Բացի կարագից՝ նա իր վրա էր վերցրել նաև Ավագ Շաբաթի այլ ծիսական միջոցառումների ծախսերը:

Այսօր նկատելի է, որ խաչքավորի կերպարը, իր ընդլայնված ու աճող սոցիալական գործառույթների և դերակատարման շնորհիվ, գնալով կտրվում է Քրիստոսի մկրտության ծեսի և ջրօրհնեքի կոնտեքստից՝ մաս կազմելով այլ ծիսական և ոչ-ծիսական գործընթացների: Այսպես, Ստեփանավանի նորակառույց եկեղեցու հիմնարկեքի ժամանակ՝ հիմնադրման ամեն մի քարին մի խաչքավոր էր ընտրվել, այսինքն՝ եղել էր 16 խաչքավոր, որոնք եկեղեցու կառուցման մեջ որոշակի ներդրումներ պիտի անեին:

Խաչքավորի ծիսական կոնտեքստի փոփոխման մեկ այլ տարբերակ ենք տեսնում Արագածոտնի մարզում: Նախկին գլխավոր դատախազ ու գործարար Աղվան Հովսեփյանի կանգնեցրած բազմաթիվ խաչերի համար ևս ընտրվում են քավորներ: Ինչպես հաղորդվում են այդ իրադարձությունները լուսաբանող լրատվականները՝ հերթական՝ 1717-րդ խաչի («Սուրբ Խաչ և Սուրբ Երրորդություն Հույսի Խորան Հաղորդարան» կոչվող կառույց-հուշարձանի) օծման ժամանակ խաչքավոր էին ընտրվել 2016 թ. ապրիլյան քառօրյա պատերազմի մասնակից 7 զինծառայողներ: Ինչպես նկարագրվում է հոդվածում՝ նախորդ «*1716-րդ խաչի խաչքավոր ՀՀ ԱԺ պատգամավոր Ալիկ Պետրոսյանը խաչը փոխանցեց զինվորներին, որից հետո այն օծվեց և տեղադրվեց «Սուրբ Խաչ և Սուրբ Երրորդություն Հույսի Խորան Հաղորդարան» կոչվող կառույց-հուշարձանի վրա*»: Ինչպես նշեց «Նիգ-Ապարան» հայրենակցական միության նախագահ Աղվան Հովսեփյանը՝ «*Այս տարի խաչքավորի կերպարը զինվորի մեջ է իմաստավորվել, մեզ ապրիլյան պատերազմը թելադրեց, որ այս տարվա խաչի քավորը Հայոց զինվորը լինի*»[21]:

Նույն շրջանի գյուղերից մեկում՝ Ծաղկահովտում, երկու տարի առաջ ևս մեկ խաչ է կանգնեցվել գյուղին նայող բլրի գլխին[22]: Խաչի կանգնեցման օրը հայտարարվել է գյուղի օր և այդուհետ այդ օրը գյուղի բնակչությունը ուխտագնացություն է կատարում խաչի մոտ, ինչի առթիվ նաև խնջույք է կազմակերպվում: Այդ խնջույքի և հատկապես մատաղացու կենդանու ծախսերը հոգում են այդ տարվա խաչի երկու խաչքավորները: Խնջույքի ժամանակ հայտարարվում է, թե որն է լինելու հաջորդ տարվա խաչքավորների զույգը: Հիմնականում դրանք գյուղի երիտասարդներ են, որոնք օգնել են նախաձեռնողին՝ կանգնեց-

21 https://news.am/arm/news/398247.html

22 Այդ խաչի կանգնեցման պատմությունն ունի հետաքրքիր մանրամասներ: Խաչը և խաչի հարևանությամբ դրված խաչքարը ամրացրել էին բլրի գագաթին գտնվող բրոնզեդարյան ամրոցի հիմնապատի մեջ: Դա չափազանց անհանգստացնում է հուշարձանը պեղող հնագետներին, որոնք ամեն ինչ անում են, որպեսզի կասեցնեն հուշարձանի հետագա քանդումը: Ամենաուշագրավն այն էր, որ խաչ կանգնեցնող երիտասարդների մեծ մասը՝ անգամ խաչքավորները, տարիների ընթացքում աշխատել են այդ հուշարձանի պեղումներում, բայց խաչի տեսքով նոր սրբավայրի կառուցումն (իբր երբեմնի հին սրբավայրի տեղում) առավել կարևոր դասվեց, քան բրոնզեդարյան եզակի հուշարձանի առկայությունը: Այս տեղեկությունների համար, ինչպես և իմ ուշադրությունն այդ հնագիտական-ազգագրական դաշտին հրավիրելու համար՝ երախտապարտ եմ Քորնել համալսարանի պրոֆեսոր, հնագետ Լորի Խաչատուրյանին:

նելու խաչը, և որոնք, իրենց ասելով, հերթ են կանգնել՝ ակնկալելով, որ իրենցից յուրաքանչյուրին ի վերջո կհասնի այդ դերը: Այս նորածին ավանդույթն արդեն երկու տարի է, ինչ գոյություն ունի, և եթե առաջին տարին խնջույքը բացօդյա էր՝ խաչի հարևանությամբ, և մասնակցում էին խաչը այդ օրը այցելած բոլոր գյուղացիները՝ սեռից ու տարիքից անկախ, ապա երկրորդ տարին (2017), անձրևային եղանակի պատրվակով, խնջույքը կազմակերպվել էր տեղական հանդիսությունների սրահում, և մասնակից էին միայն հասուն տղամարդիկ, իսկ ինքը՝ միջոցառումը, ստացել էր *պրեսպիժ*ային խնջույքի բնույթ:

Եզրափակում

Որպես եզրակացություն՝ կարող ենք փաստել, որ խաչքավորի սոցիալական դիմանկարը շատ որոշակի է: Դա այն մարդն է, ով ունի իշխանություն, նյութական միջոցներ, բայց որին՝ ինչ-ինչ պատճառներով, պակասում է այդ ամենի բարոյական արժևորումը, ինչը նաև հանրային լեգիտիմության երաշխիք է:

Խաչքավորների շարքում տեսնում ենք քաղաքապետեր, գործարարներ, բարձրաստիճան զինվորականներ, շոու-բիզնեսի ներկայացուցիչներ, բայց գրեթե չենք տեսնում բարոյապես հարգված մասնագիտությունների տեր մարդկանց՝ բժշկ, ուսուցիչ, արվեստագետ[23]: Չկան պատվավոր տարեցներ կամ առանձնահատուկ (ոչ-նյութական) նվաճումների տեր մարդիկ: Պատճառներից մեկն, իհարկե, նրանց մեջ ունևորների պակասն է, քանի որ խաչքավորի հիմնական դերը՝ նյութական հովանավորության իրականացումն է:

Սակայն այդ դերն ակնհայտորեն՝ ժամանակակից սոցիալական և գաղափարական կառույցներից մեկն է, որն առաջ է եկել մի քանի հանգամանքների առկայությամբ պայմանավորված: Նախ՝ եկեղեցական և աշխարհիկ իշխանական վերնախավերի միաձուլման գործընթացի արդյունքում, երկրորդ՝ այդ վերնախավերի նկատմամբ համայնքների անվստահության, օրինականության բացակայության, բարոյականության սահմանների փոփոխման պայմաններում և, վերջապես՝ նոր ետխորհրդային սոցիալական կառուցվածքի ձևավորման ընթացքում:

Բարոյականության *կոնցեպտ*ը և դրա ժամանակակից փոխակերպումները շատ կարևոր են խաչքավորի նոր իմաստի ըմբռնման համար: Թոբիաս Քյոլները ռուսական արդի կրոնական բարեգործության մասին իր աշխատության մեջ նշում է, որ եկեղեցուն արված նվիրագործություններն ընկալվում են մի քանի առումներով՝ որպես հանրային ապաշխարհություն (public penancy), որպես փոխադարձության (Աստծուց) ակնկալիք, և որպես իրենց ունեցվածքի և իշխանության ապահովության երաշխավորում[24]:

Նման ընկալումներ կան և հայկական միջավայրում, ուր կրոնական բարեգործությունը ևս մեկնաբանվում է որպես մեղքերի քավություն, եկեղեցու օգ-

23 Առանձին դեպքեր, իհարկե, լինում են՝ ինչպես Տաշիրում քանդակագործ-խաչքավորի՝ բերված օրինակը կամ Վայքի Ս. Տրդատ եկեղեցու 2016 թ. խաչքավոր բժիշկը, ևն: Սակայն նրանց մասնաբաժինը չնչին է՝ գյուղապետերի, քաղաքապետերի, գործարարների ու պատգամավորների համեմատությամբ:

24 Kölner 2012, 127–128:

նությամբ՝ իշխանության ամրապնդում, բարեգործի անձնական կերպարի «բարոյականացում»: Սակայն պետք է հաշվի առնել, որ խաչքավորը սովորական բարեգործ չէ. նա եկեղեցու կամ համայնքի ընտրած ու հաստատած «պաշտոնական» բարեգործն է, և սա՝ բարոյականության չափումներին ավելացնում է պատվի *կոնցեպտը*, որը շատ կարևոր է հենց հայոց մշակութային միջավայրում:

Ենթադրվում է, որ խաչքավորը պետք է ընտրվի պատվավոր մարդ լինելու համար, սակայն վերը թվարկված սոցիալական կերպարները ոչ թե պատվավոր լինելու պատճառով են դառնում խաչքավոր, այլ՝ այդ «պատիվը», որը խաչքավորին բնորոշ հատկությունն է, ձեռք բերելու համար: Գործնական կրոնականության մեջ մարմնավորած բարոյականության և պատվի նույնականացումը նյութական կամ քաղաքական կապիտալի հետ հենց այն ետ-աշխարհիկ կրոնականության զարգացումներից մեկն է, ինչի մասին խոսվում է հոդվածի սկզբում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Բառարաններ

ՕՐՄԱՆԵԱՆ 1979
Օրմանեան Մ., Ծիսական Բառարան, Անթիլիաս, Կաթողիկոսութիւն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1979:

Ուսումնասիրություններ

ԴԻԼԱՆՅԱՆ 2001
Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուտոները (տոնախոսական ժողովածու), աշխատասիրությամբ Արամ Դիլանյանի, Մայր Աթոռ Ս.Էջմիածին, 2001:

ԼԱԼԱՅԱՆ 1988
Լալայան Ե.Ա., Երկերի Ժողովածու, հ. 2, Վարանդա, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988:

ԼԱԼԱՅԱՆ 2004
Լալայան Ե.Ա., Երկերի ժողովածու, հ. 3. Բորչալու, Երևան, «Գիտություն», 2004:

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ 1999
Արտակ Արքեպիսկոպոս Մանուկյան, Հայ Եկեղեցու Տոները, Թեհրան, «Նայիրի», 1999:

ՄԿՐՏՉՅԱՆ 2016
Մկտչյան Ս.Ս., Հայոց տոնածիսական մշակույթը, Երևան, «Գիտություն», 2016:

ՊՌՈՇՅԱՆ 1982
Պռոշյան Պ.Ս., Սոս և Վարդիթեր, Երևան, «Լույս», 1982:

ОРМАНЯН 2006
Орманян М., Армянская церковь, Ереван, «Анкюнакар», 2006.

ПЕТРОСЯН 2009
Петросян А., Франги (историко-этнографическое исследование), 2009, https://religions.am/wp-content/uploads/2017/03/Frangi-historical-and-ethnographic-research.pdf (26.09.2021)

KÖLLNER 2012
Köllner T., Practicing without belonging? Entrepreneurship, morality and Religion in Contemporary Russia, Berlin, «Lit-Verlag», 2012.

***Юлия Юриевна Антонян**, к.и.н.*
Ереванский государственный университет

«НЕДОСТАТКА В ХАЧКАВОРАХ В АРМЕНИИ НЕТ»: ИНСТИТУТ ХАЧКАВОРА В СОВРЕМЕННОЙ АРМЕНИИ

Ключевые слова: хачкавор, церковь, Крещение, Водосвятие, благотворительность, власть, мораль.

Статья представляет собой этнографический очерк современных трансформаций социальных функций, практик и общественной роли «хачкавора», секулярного персонажа в ритуальной практике Армянской апостольской церкви. Основная миссия хачкавора состоит в том, что в день Крещения и Водосвятия, которые Армянской апостольской церковью празднуются 6 января, после того как священник погружает крест в воду, хачкавор принимает его в свои руки. В досоветское время этнографические материалы очень скудно описывают роль хачкавора. В источниках по церковным ритуалам он не упоминается вообще, а в редких этнографических описаниях говорится о том, что чести стать хачкавором последний удостаивался в процессе соперничества с другими уважаемыми членами общины, покупал эту роль на аукционе или делал пожертвование в пользу церкви, однако нет никаких материалов о том, какую роль хачаквор играл в течение всего года в социальной и экономической жизни церкви. В советское время вследствие закрытия большинства церквей функция хачкавора постепенно упраздняется и отмирает. В постсоветский период активная реинституционализация церкви и появление действующих церквей практически во всех общинах Армении приводит к возрождению этого персонажа, однако с гораздо более расширенными функциями и большей социальной значимостью. Ритуал Водосвятия, во время которого хачкавор становится восприемником креста, является не кульминацией, а лишь началом его деятельности в качестве такового. С этого момента он – официальный спонсор церкви на весь последующий год (или годы, если он переизбирается), а также обязательный участник всех значительных мероприятий и ритуалов, то есть он ответственен за экономическую и репрезентативную поддержку церкви. Финансовые обязательства хачкавора могут быть достаточно обременительными. Так, на него может возлагаться ремонт церкви, финансирование ритуалов и мероприятий. Взамен церковь предлагает такие преимущества как создание положительного имиджа хачкавора, публичность его имени и деятельности, политическое реноме. Поэтому роль хачкавора обычно бывает востребована состоятельными бизнесменами (зачастую, мигрантами), местными властями или политиками, которые обладают ресурсами и нуждаются в публичности и позитивном имидже. Более того, персонаж хачкавор все менее ассоциируется с ритуалом Водосвятия, и в определенных случаях он полностью выпадает из рамок этого ритуала. Так, хачкаворы «избираются» в качестве покровителей закладываемых церквей, воздвигаемых крестов или хачкаров. В таких случаях спонсорство хачкавора предполагается для финансирования строительства или ежегодных общинных праздников. Фактически, персонаж хачкавора «реконструирован», а скорее «задействован» заново для людей, готовых обменять свой капитал и власть на общественную легитимность и более благородный моральный имидж.

Dr. ***Yulia Y. Antonyan***
Yerevan State University

"THERE IS NO LACK OF KHACHKAVORS IN ARMENIA": THE KHACHKAVOR INSTITUTE IN CONTEMPORARY ARMENIA

Keywords: Khachkavor, church, Baptism, Blessing of the Waters, charity, power, morality.

The article represents an ethnographic overview of modern transformations of social functions, practices and a public role of a "khachkavor," a secular position within the Armenian Apostlic Church. Taken in general, the "khachkavor" is a secular person who takes into his hands the holy cross after its being immersed into water by a priest during the ritual of Baptism of Christ on January 6th. The overview is making an attempt of reconstruction of pre-soviet and soviet social image of khachkavor and compare it to what it is transformed in the post-soviet times, after its reinstitutionalization within the Armenian Apostolic Church. In the pre-soviet times, khachkavor is mentioned in few sources as a person who was granted by the honor of taking the cross for which he was competing with other respected people of the community, paid for it, or made donations to the church. Nothing was mentioned about his special functions or a special role in the church ritual, communal or economic life throughout the year. In the soviet times the function of khachkavor was fading away mostly because of absence of acting churches in most of the settlements in Armenia and the Soviet Union in whole. In the post-soviet period, along with openings of churches, the old or the newly-constructed ones the role of khachkavor started to be revived. However, according to the field data, it is recovered as a different character, more important in social terms and more powerful in terms of influence and responsibilities. Once he (usually he, but in some cases it may be a family, represented by its male member) is honored by the ritual function of taking on the cross, from this moment on he becomes an official sponsor of the church for the coming year and obligatory participant of all ritual and community events. Thus, the khachkavor is responsible for the economic and representational coverage for a church. Financial responsibilities of khachkavor can be onerous enough like renovation of the church, financing rituals and events, even covering some personal expenses of priests. To reward, a church may suggest serious improvement of a public image of a khachkavor, promotion of his name and businesses, or a political renomé. Therefore, this position is taken mostly by the affluent businessmen (often migrants), local authorities or politicians who possess resources and need publicity and better image. Due to this, the character of khachkavor is less and less associated with the Holiday of Baptism and in some cases it gets completely out of this holiday ritual framework. Khachkavors are "selected" for newly-constructed churches for their foundation ceremony, for erected monuments such as gigantic crosses or khachkars. In such cases, the sponsoring role of a khachkavor is considered for the construction or yearly community feasts. In fact, the "reconstructed" character of khachkavor is reinvented for people who are ready to exchange their capital and power for public legitimacy and an improved moral image.

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Աբրահամյան Լևոն Հմայակի

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի վարիչ

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ամիրխանյան Անժելա Վազգենի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Անտոնյան Յուլիա Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ

Առաքելյան Սիրանույշ Շաքարի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի գիտաշխատող

Բորոխյան Արսեն Ալեքսանդրի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխտնօրեն

Գրիգորյան Գարեգին Ավագի

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Դալալյան Տորք Սամվելի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի վարիչ

Երանոսյան Արգամ Ալեքսանի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գիտաշխատող

Խեմչյան Մարինե Հայկի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Հայրապետյան Թամար Լազարի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ

Հարությունյան Հասմիկ Թելմանի

Երևանի պետական համալսարանի Հնագիտության և ազգաբանության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ղոեցյան Լուսինե Խաչատուրի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

Մաղաթյան Վարդիթեր Օնիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Մարության Հարություն Տիրանի

պատմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և *ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող, Հայոց Ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն*

Մելիքյան Գոհար Էդուարդի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Զոլաքեան Յակոբ Մարտայի

պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող

Սարգսյան Արմեն Շավարշի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի առաջատար գիտաշխատող

Սիմոնյան Լիլիթ Դիմիտրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվի վարիչ

Ստեփանյան Գոհար Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Վարդանյան Սերգեյ Գագիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

СОДЕРЖАНИЕ

I. МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 7

Л. А. Абрамян
Народный дом Таманяна: мифология, идеология, архитектура 8

А. А. Бобохян
Каткар-вишапакар: спустя сто лет после Ерванда Лалаяна 20

Л. Д. Симонян
Святилища Восточной Армении в конце 17-го в.
по карте Еремии Кёмюрчяна и поэме Товмы Ванандеци
«Поэтическое слово о святых местах земли армянской» 36

Т. С. Далалян
Происхождение и использование музыкальных
инструментов согласно легенде, переданной
Варданом Айгекци и Ованесом Плузом 48

II. ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 61

А. М. Чолакян
Народные музыкальные инструменты армянонаселенных районов Антиоха 62

А. Т. Марутян
Трансформация некоторых традиций ремесленничества
в Тавуше (по материалам городов Иджеван и Дилижан) 75

А. А. Ераносян
Этнографическое исследование армянских генеалогических древ:
память и визуальный дискурс поколений 85

А. Т. Арутюнян
Молоко и молочные продукты в народной медицине армян 93

А. В. Амирханян
Традиция изготовления маринадов и солений
из диких трав в областях Лори и Тавуш
(по материалам этнографических полевых исследований) 104

Г. А. Григорян
Элементы взаимопомощи в тавушских пограничных селах 114

Т. Г. Аганян
Проблемы сохранения культурных традиций и вопросы
культурной экологии в Гюмри после землетрясения 123

Г. Ю. Степанян
Шестимесячный период исключительно грудного вскармливания
как переходный этап в жизни матери и младенца 131

Ю. Ю. Антонян
«Недостатка в хачкаворах в Армении нет»:
институт хачкавора в современной Армении 142

Л. Х. Креджян
Современное состояние фольклорно-этнографической
культуры бассейна озера Севан (согласно полевым наблюдениям за 2008–2015 гг.) 154

III. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 165

С. Ш. Аракелян
Проклятия и благословения в труде
Степаноса Орбеляна «История области Сисакан» 166

А. Ш. Саркисян
Отражение элементов народного похоронного обряда
в армянских анекдотах 177

М. А. Хемчян
Эпизод вмешательства Бога в сюжетах армянских народных сказок 187

Г. Э. Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ИСТОРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ И ЭТНОГРАФИИ 209

С. Г. Варданян
Из истории исследования диалекта и фольклора
исламизированных амшенских армян 210

Т. Л. Айрапетян
Деятельность Иосифа Орбели в сфере собирания и исследования фольклора 229

В. О. Мадатян
Понятие «азг» в ряду социальных институтов:
проявления «азга», родственных связей в Тавуше (19–20 вв.) 241

ТАБЛИЦЫ 257

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 265

CONTENTS

I. INTER-DISCIPLINARY STUDIES 7

L. H. Abrahamian
Tamanyan's People's House: Mythology, Ideology, and Architecture 8

A. A. Bobokhyan
Katkar-Vishapakar: One Hundred Years after Yervand Lalayan 20

L. D. Simonyan
Sanctuaries of Eastern Armenia at the End of the 17th Century According to the Map by Yeremia Kyomyurchian and Tovma Vanandetsi's "A Poetry on the Sacral Sites of the Land of Armenians" 36

T. S. Dalalyan
Origin and Use of Musical Instruments According to the Legend Transmitted by Vardan Aygektsi and Hovhannes Pluz 48

II. FIELDWORK STUDIES 61

H. M. Tcholakian
The Traditional Musical Instruments of Armenian-Populated Areas of Antioch Region 62

H. T. Marutyan
Transformation of Several Traditions of Artisanship in Tavush (Based on the Data From Ijevan and Dilijan Cities) 75

A. A. Yeranosyan
Ethnographic Study of Armenian Family Trees: Memory and Visual Discourse of Generations 85

H. T. Harutyunyan
Milk and Milk Products in the Armenian Folk Medicine 93

A. V. Amirkhanyan
Marinades and Pickles Made of Wild Herbs in Lori and Tavush Provinces (Accordind to Field Research Materials) 104

G. A. Grigoryan
Elements of Mutual Assistance in the Boundary-Adjacent Villages of Tavush 114

T. G. Aghanyan
Problem of Cultural Ecology and Maintaining of Cultural Traditions in Gyumri after Earthquake 123

G. Y. Stepanyan
The Six Months' Period of Exclusive Breastfeeding as a Transitional Phase in the Life of Mother and Infant 131

Y. Y. Antonyan
"There is no Lack of Khachkavors in Armenia": the Khachkavor Institute in Contemporary Armenia 142

L. Kh. Ghrejyan
The Current State of the Folkloric and Ethnographic Culture of the Basin of Lake Sevan (According to the 2008–2015 Fieldwork Observations) 154

III. TEXTOLOGICAL STUDIES 165

S. Sh. Arakelyan
The Curse and Blessing in the "History of the Province Sisakan" by Stepanos Orbelian 166

A. Sh. Sargsyan
Ways of Expression of the Humor in the Armenian Jokes on Funeral Ceremony 177

M. H. Khemchyan
The God Intervention Case-Episode in Armenian Folk Fairy Tales 187

G. E. Melikyan
The Aspect of Femininity in the "Clever Farmgirl" Folktale Cycle 199

IV. HISTORY OF FOLKLORE STUDIES AND ETHNOGRAPHY 209

S. G. Vardanyan
From the History of Study of the Dialect and Folklore of the Islamized Hamshen Armenians 210

T. L. Hayrapetyan
Hovsep Orbeli's Activities in Collecting and Researching Folklore 229

V. O. Madatyan
"Azg" as Lineage Organization, Manifestations of Kinship in Tavush (19th–20th Centuries) 241

TABLES 257

INFORMATION ABOUT AUTHORS 265

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

Տեխնիկական քարտուղար՝ Անի Սարատիկյան
Ռուսերենի խմբագիր՝ Գայանե Հարությունյան
Անգլերենի խմբագիր՝ Հարություն Խուդանյան
Ձևավորում և էջադրում՝ Արթուր Հարությունյան

Չափսը՝ 70×100 1/16: 17 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 250 օրինակ:
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան:
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24

հատոր 4

ISBN 978-9939-886-13-8